

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ТЕХНИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеш Д 08.23.666

Кол жазма укугунда

УДК: 33:336.226:657.3:004

АБДЫКАЛЫКОВА ТАХМИНА НУРЛАНБЕКОВНА

Санариптештирүү шартында ишканалардын эсебин
жүргүзүүнү жана салыктык талдоону өркүндөтүү

08.00.12- бухгалтердик эсеп, статистика

Экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек–2025

Иш Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин Россия-Кыргыз бизнести башкаруунун автоматташтыруу институтунда аткарылды.

Илимий жетекчи: **Осмонова Айнура Анваровна,**
экономика илимдеринин доктору, доцент,
Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян
университетинин бухгалтердик эсеп, анализ
жана аудит кафедрасынын башчысы

**Расмий
оппоненттер:** **Акылбекова Нелли Ильинична,**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин А.А. Асанова атындагы
Менеджмент жана бизнес институтунун билим
берүү программасын башкаруу бөлүмүнүн
башчысы

Баимбетов Нурланбек Жумабаевич,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент,
К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык
университетинин Маалыматтык технологиялар
борборунун директору.

**Жетектөөчү
мекеме:** К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук
агрардык университети, «Экономика жана
бухгалтердик эсеп» кафедрасы, дареги: Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Медеров көч., 68.

Коргоо «26» февралында 2024-жылы саат 16.00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинде жана И.Раззаков атындагы Кыргыз Мамлекеттик Техникалык Университетинде дареги боюнча: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., көч. Фрунзе, 547, экономика илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.23.666 диссертациялык кеңешинин отурумунда болот.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинин китепканаларынан таанышууга болот (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу пр., 394) жана И.Раззаков атындагы Кыргыз Мамлекеттик Техникалык Университетинин (720044, Бишкек ш., Манас проспектиси, 66), ошондой эле КРП УАКтын сайтында: https://stepen.vak.kg/d_08_23_666/abdykalykova-tahmina-nurlanbekovna/

Автореферат жөнөтүлдү «24» январында 2025 жылында.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин доктору, доцент Есеналиева Б.Б.

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Салыктар негизги экономикалык рычаг болуп саналат, анын жардамы менен мамлекет рынок экономикасын түзүүгө таасир эте алат. Санариптештирүү шарттарында салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун пайда болушу фискалдык максаттар, салык төлөөчүлөр тарабынан салыктарды эсептөөнүн жана төлөөнүн тууралыгын контролдоо кыйынчылыгы менен шартталган, бул салыктык контролдоо максатында салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун калыптанышына жана өнүгүшүнө алып келди. Салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону эсептик-аналитикалык система катары мыйзамдык бөлүп берүү үчүн өбөлгө болуп «Кыргыз Республикасынын Салык кодексин колдонууга киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2022-жылдын 18-январындагы № 4) (175,181-беренелери) болду, анда «салык салуунун ар кандай шарттары каралган иштин түрлөрүн жүзөгө ашырган салык төлөөчүлөр салыктык эсепке алууну жүргүзүүгө милдеттүү» деп жана тиешелүү түрдө чарбалык субъекттин ишинин реалдуу финансылык-экономикалык көрсөткүчтөрүн көрсөткөн жана мамлекеттин бийликтин көрсөтмөсүн чагылдырган салыктык талдоо, кирешелерди жана чыгашаларды эсепке алуу тартибине, ошондой эле салык салынуучу базаны түзүү тартибине карата белгиленген.

Салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун учурдагы практикасын изилдөө санариптештирүү шарттарында салыктык стратегияны иштеп чыгууда Кыргызстандын экономикасынын рыноктук өнүгүүсүнүн азыркы шарттарында ишканаларда салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өнүктүрүү жана өркүндөтүү көйгөйлөрүн чечүүнүн бир нече натыйжалуу багыттары каралып жатканын күбөлөндүрөт. Ушуга байланыштуу бизге булар актуалдуу, биринчиден, салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун методологиялык жана уюштуруучулук-методикалык негизин иштеп чыгуу керек. Экинчиден, иштеп жаткан практиканы изилдөөнүн негизинде, санариптештирүү шартында ишканаларда салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча негизги багыттарды аң-сезимдүү тандоо үчүн практикалык сунуштамаларды түзүү жана сунуш кылуу, ал эми үчүнчүдөн, илимий жактан негизделген ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу жана алардын системалуу өз ара аракеттенүүсү менен шартталган санариптештирүү шарттарында ишканаларда салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун жакшыртылган методологиясын колдонуунун базасында экономиканы жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бакубаттуулугун өнүктүрүү максаттары үчүн аларды комплекстүү колдонуунун максатка ылайыктуулугу.

Салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону уюштуруунун теориясын жана практикасын өнүктүрүүгө Кыргызстандын көрүнүктүү окумуштуулары М. Исраилов, А.А. Саякбаева, А.А. Шербекова, Д.К. Омуралиева, Э.У. Кулова, Т.Дж. Суранаев, А.А. Арзыбаев, А.Б. Ботобеков, К.М. Назарматова, А.А. Осмонова, Э.М. Биймырсаева ж.б. олуттуу салым кошкон.

Чет өлкөлүк илимде төмөнкү окумуштууларды белгилөөгө болот: Адамс Р., Андерсен Х., Бенке Р.Л., Бриттон Э., Ватерстон К., Ворст И., Дамари Р., Нидлз Б., Колдоуэл Д., Хорнгрен Ч.Т., А.Д., Шеремет, Н.П. Кондраков, В.П. Суйц, Ержанов М.С., К.Ш. Дюсембаев, С.Д. Тажибаев жана башкалар. Теориялык жактан иштеп чыгуунун жетишсиздиги жана санариптештирүү шартында салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоо системасын оптималдаштыруу боюнча көптөгөн маселелерди практикалык чечүү зарылдыгы диссертациялык иштин темасын тандоону шарттады, изилдөөнүн максатын жана милдеттерин аныктады.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын, [мындан аары КР] өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясына, Кыргыз Республикасынын адамга багыттоо жана экономиканы туруктуу өнүктүрүүгө басым жасоо менен өлкөнү өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү стратегиялык максаттарынын негизинде ырааттуулук принцибин сактоо аркылуу Кыргыз Республикасын 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынын алкагында иштелип чыккан жарандардын бакубаттуулугун жакшыртууга багытталган 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасына байланыштуу. Диссертациялык изилдөө Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин Россия-Кыргыз бизнести башкаруунун автоматташтыруу институтунун илимий-изилдөө иштеринин планына киргизилген.

Изилдөөнүн максат жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасын иштеп чыгуу, салыктык эсептөөлөрдү талдоонун жана баалоонун методикасын иштеп чыгуу, ошондой эле моделдөөнүн базасында салыктык чегерүүлөрдүн жана салыктык жүктүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттарын аныктоо болуп саналат.

Изилдөөнүн коюлган максатына жетүү үчүн төмөнкү милдеттер аныкталды:

1. санариптештирүү шарттарында ФОЭСке ылайык ишканаларда салыктык эсепке алууну өнүктүрүүнүн теориялык аспектерин изилдөө жана аларды автордук аныктоо үчүн «салыктар», «салыктык эсеп» жана «салыктык талдоо» түшүнүгүнүн эволюциясы жана ал боюнча пикирлерге сереп салуу;
2. ишканаларда салыктык эсепке алууну уюштуруунун теориялык маселелерин изилдөө жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык салыктык эсепке алууну жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
3. ишканалардын жана уюмдардын салыктык талдоо жүргүзүү жана аткаруу боюнча теориялык-методикалык аспектерин изилдөө;
4. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетине салыктык түшүүлөрдүн жана энергетикалык тармактын экономикалык субъектеринин салыктык чегерүүлөрүнүн азыркы абалына экономикалык-статистикалык талдоо жүргүзүү;
5. салыктык эсепке алууну жүргүзүү практикасын изилдөө жана ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасын иштеп чыгуу;

6. 2030-жылга чейинки мезгилге моделдештирүүнүн базасында «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын салыктык чегерүүлөрүнүн жана салыктык жүгүнүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттарын аныктоо;

7. энергетика тармагындагы ишканалар колдонгон салыктык эсепке алуу системасын жана салыктык эсептөөлөрдү талдоо жана баалоо методикасын иштеп чыгуу жана заманбап инструменталдык компьютердик системаларды колдонуу менен салыктык чегерүүлөрдү ыңгайлашкан сценарийдик болжолдоонун негизинде салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүү жолдорун иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасын иштеп чыгууда жана салыктык эсептөөлөрдү талдоонун жана баалоонун методикасын иштеп чыгууда, ошондой эле моделдөөнүн базасында салыктык чегерүүлөрдүн жана салыктык жүктүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттарын аныктоодо турат.

1. «салыктар», «салыктык эсеп» жана «салыктык талдоо» түшүнүгүнө пикирлердин сереби системага салынды жана аларга автордук аныктама берилди;

2. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык салыктык эсепке алууну жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрү аныктоо менен ишканаларда салыктык эсепке алууну уюштуруунун теориялык маселелери негизделди жана жалпыланды;

3. ишканалардын жана уюмдардын салыктык талдоо жүргүзүү жана аткаруу боюнча теориялык-методикалык негиздемелери берилди;

4. экономикалык-статистикалык талдоонун негизинде КР мамлекеттик бюджетине салыктык түшүүлөрүнө жана энергетикалык тармактын экономикалык субъекттеринин салыктык чегерүүлөрүнө баа берилди;

5. салыктык эсепке алууну жүргүзүүнүн оң практикасынын негизинде ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасы иштелип чыкты;

6. 2030-жылга чейинки мезгилде автордук моделдештирүүнүн базасында «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын салыктык чегерүүлөрүнүн жана салыктык жүгүнүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттары аныкталды;

7. энергетика тармагындагы ишканалар колдонгон салыктык эсепке алуу системасын жана салыктык эсептөөлөрдү талдоо жана баалоо методикасы иштелип чыкты жана заманбап инструменталдык компьютердик системаларды колдонуу менен салыктык чегерүүлөрдү ыңгайлашкан сценарийдик болжолдоонун негизинде салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүү жолдору иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү алар отун-энергетика тармагындагы ишканаларды салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоо практикасына киргизүү үчүн сунушталышы мүмкүн экендиги менен бекемделет. Диссертациялык изилдөөнүн материалдары жана теориялык

жоболору КР ЖОЖдорунда бухгалтердик эсеп жана экономикалык талдоо маселелерин кароо максатында колдонулушу мүмкүн. Методикалык сунуштамаларды жана сунуштарды практикалык колдонуу аткарылуучу иштердин натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет. Алар интегралдык системаны ишке киргизүүдө жана салык эсептөөлөрдү жана салыктык жүктү моделдөөнүн шарттарын аныктоодо колдонулушу мүмкүн, ошондой эле өлкөнүн деңгээлинде бухгалтердик эсепти жана салыктык талдоону өнүктүрүү үчүн багыт катары кызмат кылат.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн натыйжасында алынган тыянактар жана сунуштар компаниялар үчүн төмөнкүдөй экономикалык пайда алууга мүмкүндүк берет: салыктык милдеттенмелерди ички контролдоо кызматтарын ченемдик камсыз кылуу; салыктык чегерүүлөрдүн толуктугу жана аныктыгы; салыктык жана башка тобокелдиктерди азайтуу; чарбалык субъекттерде салыктык эсепке алуу жана талдоо системасын киргизүү. Белгилей кетсек, салык органдары аркылуу мамлекеттик органдар жана экономикалык субъекттер бирдей ченемдик камсыздоо жана салыктык эсепти уюштурууну системалаштыруу, ишке ашыруунун методикалык негиздери жана компаниялардын салыктык көрсөткүчтөрүн талдоонун бирдиктүү системасы түрүндө экономикалык пайда алат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

– санариптештирүү шарттарында ФОЭСке ылайык ишканаларда салыктык эсепке алууну өнүктүрүүнүн теориялык аспектерин изилдөө, аларды автордук аныктоо үчүн «салыктар», «салыктык эсеп» жана «салыктык талдоо» түшүнүгүнүн эволюциясы жана ал боюнча пикирлерге сереп салуу;

– ишканаларда салыктык эсепке алууну уюштуруунун теориялык маселелерин изилдөө жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык салыктык эсепке алууну жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

– заманбап чарба жүргүзүү шарттарында ишканаларга жана уюмдарга салыктык талдоо жүргүзүүнүн жана аткаруунун теориялык-методикалык аспектерин изилдөө;

– Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетине салыктык түшүүлөрдүн жана энергетика тармагынын экономикалык субъекттеринин салыктык чегерүүлөрүнүн азыркы абалына экономикалык-статистикалык талдоо жүргүзүү;

– салыктык эсепке алууну жүргүзүү практикасын жана ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасын изилдөө;

– келечектеги мезгилге моделдештирүүнүн базасында «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын салыктык чегерүүлөрүнүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттарын аныктоо;

– энергетика тармагындагы ишканалар колдонгон салыктык эсепке алуу системасын жана салыктык эсептөөлөрдү талдоо жана баалоо методикасын жана заманбап инструменталдык компьютердик системаларды колдонуу менен салыктык чегерүүлөрдү ыңгайлашкан сценарийдик болжолдоонун негизинде

салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык изилдөөнүн материалдары экономикалык багыттагы ЖОЖдордун, атап айтканда ЭИТУнун окуу процессинде окуу-методикалык адабияттарды, окуу-методикалык комплекстердин документтерин жана материалдарын иштеп чыгууда колдонулат. Салыктык эсепке алууну жүргүзүүнүн методикалык негиздери жана практикасы иштелип чыкты жана ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасы иштелип чыкты, салыктык талдоо жүргүзүү методикасы иштелип чыкты жана келечектеги мезгилге моделдештирүүнүн базасында «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын салыктык чегерүүлөрүнүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттары аныкталды.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн илимий-теориялык жана практикалык натыйжалары эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда баяндалды: «Риски и угрозы финансовой безопасности в странах Евразии и пути противодействия» (Чолпон-Ата ш. 2022), «Инновационные технологии и передовые решения» (Кыргыз Республикасы, Бишкек ш. 2022-2024-жж.), «Эффективное управление экологическими затратами в обеспечении экологической безопасности окружающей среды и здоровья человека в условиях цифровизации» (Казакстан Республикасы, Алматы ш. 2024-ж.), «Инновации в профессиях бухгалтера и финансиста на рынке труда в условиях цифровизации» (Бишкек ш. 2024-ж.), «Актуальные вопросы учёта, анализа, аудита и управления в условиях цифровой экономики» (Кыргызстан, Бишкек ш. 2024-ж.) ж.б.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору Кыргызстандын электр энергетика тармагынын чарбалык субъекттеринин ишинде колдонулган, ошондой эле автор тарабынан иштелип чыккан практикалык жана методикалык сунуштамалар КР ЖОЖдорунун ишине киргизилген. Ишке киргизүү актылары менен ырасталган.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы жана натыйжалары жалпы көлөмү 3,5 б.т. тартибинде 13 илимий эмгекте толук чагылдырылды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш шарттуу белгилердин тизмегинен, киришүүдөн, үч главадан, тыянактардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен, тиркемеден турат. 32 таблица жана 13 сүрөттөн турат. Иштин жалпы көлөмү 192 баракты түзөт

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделди, изилдөөнүн максаты жана милдеттери түзүлдү, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы баяндалды, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык маанилүүлүгү ачылды, диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору, изденүүчүнүн жеке салымы берилди жана диссертациянын натыйжаларынын апробациясы баяндалды.

«Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык субъекттерин эсепке алуунун жана салыктык талдоонун теориялык негиздери» деген биринчи главада автордук аныктоо үчүн «салыктар» жана «салыктык эсепке алуу» түшүнүгүнүн эволюциясы каралды жана алар жөнүндө пикирлерге сереп салынды, ишканаларда салыктык эсепке алууну уюштуруунун теориялык маселелери изилденди, санариптештирүү шарттарында ишканаларда салыктык талдоо жүргүзүү жана аткаруу боюнча методикалык аспектери изилденди.

Салыктарды жана салыктык төлөмдөрдүн маңызын ачуу үчүн А. Смит салык булактары катары рентаны, пайданы жана эмгек акыны кароону сунуш кылган, ошондой эле салык салуунун фискалдык саясаттын аксиомаларына айланган төрт принцибин иштеп чыккан: адилеттүүлүк, аныктык, ыңгайлуулук, үнөмдүүлүк [*Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов: англ. которулган /кириш сөз.1776*]. Ушул себептен, Д. Рикардо салыктар фискалдык максаттарда гана колдонулушу керек деп эсептеп, салыктарды капиталды түзүүнүн жана топтоонун кайтарылгыс процессине тоскоол болгон кутулгус жамандыктын булагы катары чечмелеген. Рикардо салыктардын баалар жана кирешелер менен өз ара байланышын негиздөөгө аракет кылган, ага ылайык кандай болбосун товарга салык аны өндүрүү боюнча пайданы төмөндөтөт [*Рикардо, Д. Начало политической экономии и налогового обложения: избранное: пер. с англ. / предисл. Л. Н. Ключкина. М.: ЭКСМО, 2008. 960 с. (Антология экономической мысли)*] өз кезегинде, ал кыйыр жана түз салыктардын өз ара байланышын аныктап, биринчи кезекте баштапкы зарылдыктагы товарларга эмес, кымбат баалуу буюмдарга салык салынышы керек деп эсептеген. Фискалдык саясат көйгөйүнө К. Маркс көңүл бурган, анын пикири боюнча салыктар башкаруучу класс катары буржуазияны күтүү үчүн зарыл болгон мамлекеттик кирешенин негизги түрү болуп саналат. Маркс «...салыктар мамлекеттин экономикалык жашоосун билдирген ишке ашыруу болуп саналат» деп эсептеген [*Маркс, К. Капитал. Т. 4 / К. Маркс, Ф. Энгельс. М.: Изд-во полит. лит., 1955. 638 с.*].

Коомдун өнүгүү тарыхында бир дагы мамлекет салыктарсыз болгон эмес, анткени өзүнүн функцияларын аткаруу үчүн белгилүү суммадагы акча каражаттары талап кылынат, аны салыктар аркылуу гана чогултууга болот. Ошондуктан салыктарды жана салыктарды алууну илимий таануу коомдун тарыхый эволюциясынан бөлүнбөйт. Ар бир жаңы теорияда чындыктын жаңы фактылары табылат жана бул бизге учурдагы теорияларды убактылуу белгилер боюнча топтоого аракет кылууга мүмкүндүк берет. Мныдай кырдаалда салыктарды аныктоодо кыйла ылайыктуусуна токтоо жетишерлик түрдө татаал, анткени бир караган ар бир көз караштагы ар түрдүүлүк аныкталган логикалык талдоолордун натыйжасы болуп саналат. Күмөн саноо жаралганда кыйла көп даражада салтка ылайык келген мамилеге артыкчылык берүү максатка ылайыктуу. Салыктар жөнүндө бардык түшүнүктөр бирдиктүү экендигин байкоо кыйын эмес: салык – бул коомдук ресурстарды белгилүү бир жалпы максаттар үчүн пайдалануу мүмкүнчүлүгү үчүн баарыбыз төлөгөн баа. *Ушуга байланыштуу, биздин пикирибиз боюнча, салык деп экономикалык*

субъекттерден жана жеке жактардан мамлекеттин ишин финансылык жактан камсыз кылуу максатында аларга менчик укугунда таандык каражаттарды ажыратуу түрүндө алынуучу милдеттүү, жекече кайтарымсыз төлөмдү түшүнүү керек.

Салыктык эсепке алуу теориясынын негиздеринин көйгөйлөрү КР, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн окумуштуу-практиктери тарабынан активдүү көтөрүлгөн. Салыктык эсепке алуунун маңызы экономикалык билимдин ушул чөйрөсүн аныктоодо чагылдырылат. Салыктык эсепке алуу салыктык башкаруу системасынын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн экономикалык маалыматтарды обочолонгон натыйжасы болуп саналат, анын негизи чечим кабыл алуу теориясы болуп саналат.

Бардык позициялар жалпыланган түрдө төмөнкүдөй берилет. Салыктык эсепке алуу – салыктар боюнча башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн маалыматтарды түзүү максатында салык салуу системасын эсепке алуунун, ченемдөөнүн, пландоонун, контролдоонун жана талдоонун интеграцияланган системасын билдирет. *Биздин пикирибиз боюнча, салыктык эсепке алуу уюмдун иштөөсүнүн альтернативдүү варианттарын түзүүгө багытталган жана аны толугу менен жана айрым процесстерди башкаруу боюнча чечим кабыл алуу процессин маалыматтык камсыздоо үчүн арналган пландоо, эсепке алуу жана талдоо формаларынын жана методдорунун жыйындысын бириктирген маалыматтык-эсептөө системасын билдирет.*

Салыктык эсепке алууну өнүктүрүүнүн этабы болуп «Кыргыз Республикасынын Салык кодексин колдонууга киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 18-январындагы № 4 Мыйзамы болду, анда салык төлөөчүлөргө бир салык мезгилинен экинчисине өтүүнү эсепке алуу ченемдерин жана эрежелерин колдонуунун ырааттуулук принцибинин негизинде салык эсепке алуу системасын өз алдынча иштеп чыгуу сунушталган. Мында алар салыктык эсепке алууну жүргүзүү эрежелерин кабыл алууга милдеттүү болгон салык салуу максаты үчүн эсепке алуу саясатын түзүүгө милдеттүү.

Бухгалтердик эсепке алуу методологиясы, анын методдорун куруу принциптерин илимий жалпылоо катары, эл аралык экономикалык коомчулук тарабынан жүздөгөн жылдар бою иштелип чыккан, өзүнүн тарыхы, оң тажрыйбасы, улуттук өзгөчөлүктөрү бар. Ушуга байланыштуу мыйзам чыгаруучулардын эң кыска мөөнөттө, маңызы боюнча 2022-жылдын ичинде жаңы принциптерди камтыган эсепке алуунун жаңы системасын иштеп чыгуу жөнүндө чечими сынга чыдабайт. Мында салыктык эсепке алуунун ченемдерин жана эрежелерин колдонуунун ырааттуулугунун такталган принцибин, ошондой эле учурдагы салыктык мезгилде жана кийинки салыктык мезгилдерде салык салуу максаттары үчүн эсепке алынуучу кирешелердин жана чыгашалардын суммасын түзүүнүн тартибин кошпогондо, бул принциптер так баяндалган эмес.

Азыркы учурда КР салыктык эсепке алуу статусу жана анын бухгалтердик эсеп менен өз ара аракеттенүүсү мыйзамдык деңгээлде аныкталган эмес. Заманбап дүйнөдө компьютердик технологиялардын жардамы менен баштапкы

документтердин бирдиктүү базасын колдонууга болот, бул бухгалтердик эсепти да, салыктык эсепти да автоматташтырууга мүмкүндүк берет, аларды параллелдүү жүргүзүү үчүн эмгек чыгымдарын азайтат. Салыктык жана бухгалтердик эсепке алуу өзүнчө болушу керек, анткени алар ар кандай максаттарды көздөйт. Санариптештирүүнү эске алуу менен, салыктык эсепке электрондук салык салууга өтүүгө байланыштуу жаңы талаптарды коет, анткени кагаз каражаттары тез арада актуалдуулугун жоготот. Салыктык эсепке алуунун негизги милдети санариптик экономиканын шартында экономикалык субъекттердин жана модернизациянын багыттарынын практикасында анын уюштуруу варианттарын аныктоо болуп калат.

Биздин пикирибиз боюнча салыктык эсепке алуу (салык салуу) максаттары үчүн эсепке алуу саясатында эки негизги маселе чечилиши керек:

1. Уюштуруучулук-методикалык, ал төмөнкүлөрдү камтыйт: салыктык эсепке алууну жүргүзүүнү уюштуруу; салыктык эсепке алуу эсептеринин планын иштеп чыгуу жана салыктык регистрлерди толтуруу үчүн документ жүгүртүү системасын иштеп чыгуу.

2. Методологиялык – салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдарда каралган салыктык эсепке алуунун жана салыктык базаны түзүүнүн уюм тарабынан тандалган ыкмалары; салыктык эсепке алуунун жана салыктык базаны түзүүнүн салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдарда каралбаган, бирок карама-каршы келбеген ыкмалары; варианттуулугу салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдардын карама-каршылыгы менен шартталган салыктык эсепке алуунун жана салыктык базаны түзүүнүн ыкмалары.

Энергетикалык тармактын субъекттеринин материалдарынын базасында салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун учурдагы практикасын биз тапраптан изилдөөнүн натыйжасында, биринчиден, биз методологиялык негиздин айрым элементтери жана салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун уюштуруучулук-методикалык маселелери иштелип чыкты. Экинчиден, иштеп жаткан практиканы изилдөөнүн негизинде, санариптештирүү шарттарында ишканаларда салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өнүктүрүүнүн негизги багыттарын аң-сезимдүү тандоо үчүн практикалык сунуштар иштелип чыкты, ал эми үчүнчүдөн, алардын системалуу өз ара аракеттенүүсү менен шартталган санариптештирүү шарттарында ишканаларда салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоо методологиясынын субъекттеринин экономикасын өнүктүрүү максаттары үчүн комплекстүү колдонуунун зарылдыгы жана максатка ылайыктуулугу түзүлдү.

«Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын экономикалык субъекттеринин салыктык эсепке алуу жана талдоо жүргүзүүнүн уюштуруучулук-методикалык аспектери» деген экинчи главада Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетине салыктык түшүүлөрдүн жана изилдөө субъекттеринин салыктык чегерүүлөрүнүн азыркы абалына экономикалык-статистикалык талдоо жүргүзүлдү, ФОЭСке ылайык салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоо жүргүзүү практикасы изилденди.

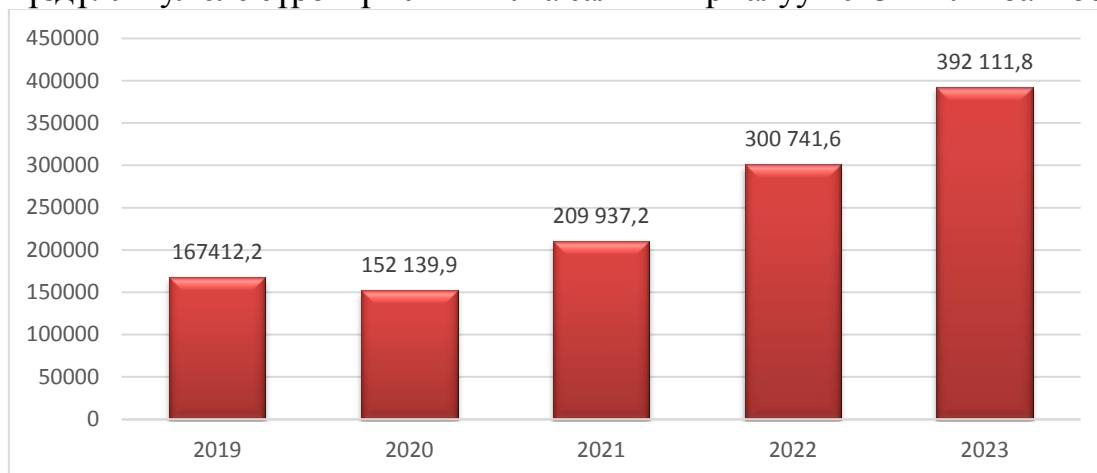
Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп эки ири компаниядан: «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтан жана «Электр станциялары» ААКтан турган Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын субъекттеринде салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону белгилөө, жүргүзүү жана уюштуруу боюнча изилдөө эсептелет.

Изилдөө предмети болуп салыктык эсепке алуу, салыктык талдоо жьргызьъ, баалоо жана моделдөө методологиясы жана методикасы, ошондой эле санариптештирүү шартында салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоону уюштуруу боюнча практикалык маселелерди изилдөө саналат.

Изилдөө методдору жана материалдары. Иште талдоонун төмөнкүдөй: экономикалык, статистикалык, графикалык жана салыштыруу методдору, ошондой эле талдоо жана синтез, илимий абстракттуу, моделдөө, болжолдоо ж.б. колдонулду. Изилдөөлөрдө энергетикалык тармактын экономикалык субъекттеринин, анын ичинде «Электр станциялары» ААКтын, «КУЭТ» ААКтын финансылык отчеттуулугунун маалыматтары колдонулду.

Салыктык кирешелердин көрсөткүчтөрүн изилдөө кассалык түшүүлөр менен байланышкан салык диаграммасы ар кандай сүрөттөлүштүн бийиктигин көрсөтө аларын көрсөтүп турат. Диаграммалар өздөрүнүн түшүнүктүүлүгүнөн жана колдонууга жеңилдигинен улам энергетика тармагындагы кызыкдар өнөктөштөр жана инвесторлор үчүн материалдарды даярдоодо колдонулат.

2.1-сүрөттө келтирилген көрсөткүчтөрдү талдоо көрсөткөндөй, 2021-жылы 2020-жылга салыштырмалуу Кыргызстандын мамлекеттик бюджетинин киреше көрсөткүчтөрү 137,99% өсүү темпи менен 57 797,30 миң сомго көбөйгөн. Өсүү темпи 37,99% түздү. Ушундай эле тенденция 2021-жылга салыштырмалуу 2022-жылы да байкалат. Бул убакыт аралыгында өсүү темпи 143,25%ды түзсө, өсүү темпи 43,25%ды түздү. Ушул эле сүрөттү 2022-жылга салыштырмалуу 2023-жылы байкоого болот.

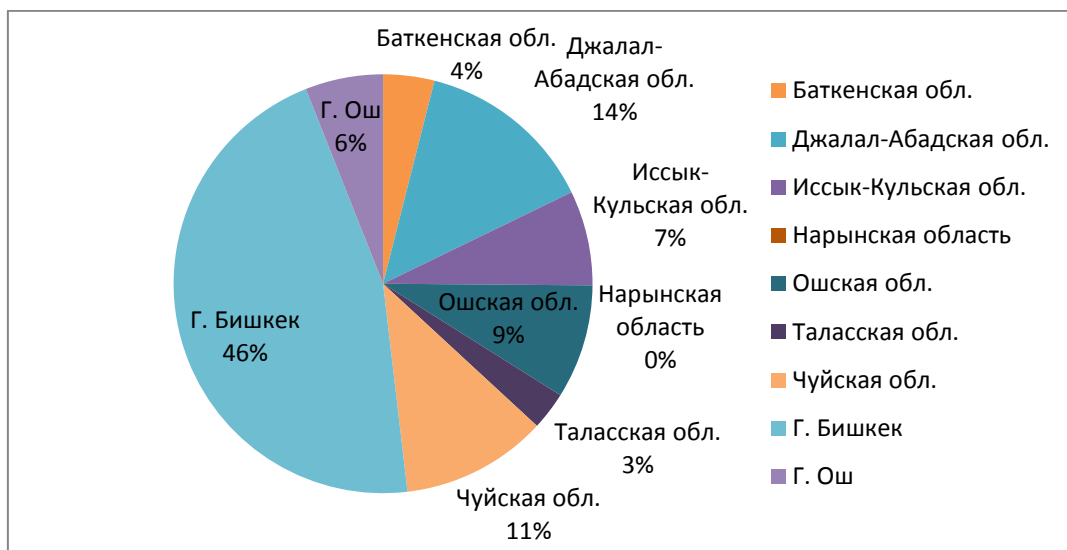

2.1-сүрөт – Кыргыз Республикасынын 2019-2023-жж. үчүн мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелери (млн сом).

Булак: 2.1-таблицадагы маалыматтар боюнча автор тарабынан аткарылды (<https://stat.gov.kg/ru/statistics/finansy/>)

Жүргүзүлгөн изилдөө жана маалыматтарды талдоо – салык чегерүүлөр боюнча илимий изилдөөлөрдө маалыматтык чечим кабыл алуунун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Маалыматтарды визуалдаштыруу жана түшүнүү үчүн эн натыйжалуу куралдардын бири болуп графиктер жана диаграммалар саналат.

Диссертацияда биз 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин салык кирешелеринин графигин түзүү жолу менен электрондук таблицалардын жардамы аркылуу маалыматтарды талдоо мүмкүнчүлүгүн карадык (млн сом) (2.1; 2.2-сүрөт;)

2.2-сүрөт – Кыргыз Республикасынын 2023-жылга карата мамлекеттик бюджетинин региондор боюнча салыктык кирешелери (пайыз менен)

Булак: № 2.1 таблицадагы маалыматтар боюнча автор тарабынан аткарылды <https://stat.gov.kg/ru/statistics/finansy/>

Салыктык талдоо жүргүзүү үчүн 2019-2023-жылдарга салыктардын негизги түрлөрү боюнча Кыргыз Республикасынын бюджетине түшүүлөр каралат.

2.1-таблица – 2019-2023-жж. үчүн энергетика тармагынан салыктык түшүүлөр жөнүндө маалыматтар, миң сом.

№	Салыктын түрү	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
1	2	3	4	5	6	7
	Баары:	1838921,30	1755213,40	2082176,90	2550082,30	2376461,20
	анын ичинде					
1	Киреше салыгы	550697,30	530598,20	603688,40	667657,00	782952,10
2	Пайдага салык	83235,60	78735,20	120455,20	215991,30	24245,20
3	Патенттин негизинде салык	45,70	78,20	-6,00	8,40	26,80
4	Мүлккө салык	7647,70	9632,40	10127,70	8537,50	7401,50
5	Жер салыгы	16645,50	13793,50	15355,60	17959,10	17739,60

6	Кошумча нарк салыгы (КНС)	1218501,30	1116988,30	1320833,20	1631514,10	1242552,90
7	Сатуудан алынган салык (НСП)	-37851,80	5387,60	11722,80	8414,90	301543,10

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү [<https://sti.gov.kg/>]

2019–2023-жж. энергетика тармагынан салыктык түшүүлөр жөнүндө маалыматтар базасында биз жүргүзгөн изилдөөлөр энергетика тармагынан бюджетке түшүүлөрдүн негизги бөлүгү КНСке (55-60 %), акциздерге (7-8 %), киреше салыгына (болжол менен 8,5 %) жана сатуудан алынуучу салыкка (2-3 %) туура келерин көрсөттү. КР бюджетинде кыйыр салыктардын үлүшү бардык салыктык түшүүлөрдүн 25 %ынан ашпагандыгын белгилей кетүүгө болот.

2023-ж. КР энергетика тармагындагы ишканалар тарабынан 127 092 млн сом суммасында өнөр жай продукциясы өндүрүлгөн, анын ичинен биздин изилдөөнүн объекттери болгон ишканалардын жана компаниялардын үлүшү, бул өнөр жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүнүн 41,7 пайызын түздү. 2023-ж. КР мамлекеттик бюджетинин кирешесине алар тарабынан 2104,8 млн сом салыктык төлөмдөр жана 72,3 млн сом салыктык эмес чегерүүлөр киргизилген. Биздин диссертациялык изилдөө объекттеринин тизмегине кирген ишканалар тарабынан КР Социалдык фондуна төлөмдөр түрүндө 486,4 млн сом киргизилген, бул камсыздандыруу төгүмдөрү боюнча Социалдык фонддун түшүүлөрүнүн жалпы көлөмүнүн 5,4 %ын түзгөн.

Салык салуу системасынын колдонуудагы практикасын изилдөө кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелерди эсепке алууну уюштуруу маанилүү маселе болуп саналарын күбөлөндүрөт. Милдеттенмелер методу менен аныкталган «КУЭТ» ААК үчүн салыктар боюнча кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө маалыматтарды жалпылоо үчүн 2400 «Кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» эсебин пайдалануу сунушталат. Кийинкиге калтырылган салыктык талаптар төмөнкүлөрдүн натыйжасында келип чыгышы мүмкүн: а) субъекттин отчеттук датага карата эсептелген убактылуу айырманын – активдин же милдеттенменин баланстык наркы менен алардын салыктык базасынын ортосундагы айырмасынын болушу; б) келечектеги мезгилдерге салыктык чыгымдардын мөөнөтү узартылган учурда; в) ФОЭСте каралган башка шарттарда. ФОЭС-12ге ылайык кийинкиге калтырылган салыктык талаптар келечекте салык салынуучу пайда алуу мүмкүнчүлүгү болгондо таанылышы керек.

Баштапкы таанууда кийинкиге калтырылган салык талаптарды таануу төмөнкүдөй чагылдырылат:

2.2-таблица – 2023-2024-жылдарга «КУЭТ» ААКтын кийинкиге калтырылган салык милдеттенмелери боюнча чарбалык операцияларды каттоо журналынан көчүрмө, сом менен

Дата	Кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелердин мазмуну	Сумма	Корр. эсептер	
			Дт.	Кт.

Декабрь 2023-ж.	Кийинкиге калтырылган салык милдеттенмелеринин суммасы аныкталды (салыктык талаптардын негизинде)	124 650	2400	3410
Декабрь 2023-ж.	Кийинкиге калтырылган салыкты ФОЭСтин 12-стандартына ылайык таануу	124 650	3410	4300
Март 2024-ж.	Кийинкиге калтырылган салыктын акыркы суммасы аныкталды	167 500	2400	3410
Март 2024-ж.	Кийинкиге калтырылган салыктын алдын ала белгиленген суммасы	124650	2400	3410
Март 2024-ж.	Төлөнүүчү киреше салыгы	42 850	9910	3410
Март 2024-ж.	ФОЭСтин 12-стандартына ылайык салыктык милдеттенмелерди таануу	42 850	3410	4300
Март 2024-ж.	Салыктык милдеттенмелердин суммасын мамлекеттик бюджетке которуу	167 500	4300	1210

Булак: автор тарабынан «КУЭТ» ААКтын чарбалык операцияларды каттоо журналынын негизинде түзүлдү [<https://nesk.kg/ru/>]

Кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө көрсөткүчтөрдү түзүүнүн айрым маселелеринин жетишсиз изилденгендигин жана иштелгендигин жана кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчеттуулукту түзүүнүн тартибин жөнгө салуучу ченемдик укуктук базанын өркүндөтүлбөгөнүн эске алып, биз Кыргыз Республикасынын электр энергетика тармагынын чарбалык субъекттери үчүн «Кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчеттун» кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчеттуулуктун ведомстволук формасын сунуштайбыз. Отчеттуулуктун сунушталган ведомстволук формасын киргизүү финансылык отчеттуулуктун аналитикалык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатууга жана объективдүү башкаруучулук чечимдерди өз убагында кабыл алууга өбөлгө түзөт.

2.3-таблица – Кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчет. Отчеттуулуктун ведомстволук формасы (сунушталган)

Ишкана _____ **ИУЖК боюнча**
Менчик формасы _____ **МФЖК боюнча**

п/п №	Көрсөткүчтөрдүн аталышы	Өлкө коду	Отчеттук мезгилдин башталышына карата калдык	Отчеттук мезгил үчүн чегерилди	Отчеттук мезгилде төлөндү	Отчеттук жылдын аягына карата калдыктар
-------	-------------------------	-----------	--	--------------------------------	---------------------------	---

1.	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер	(010)	10 113 040	X	X	10 113 040
2.	Кыска мөөнөттүү чегерилген салыктык милдеттенмелер – анын ичинде бардыгы	(020)	87,5	814880	814869	98,4
	Пайда салыгы	(030)	-	-	-	-
	Төлөөгө киреше салыгы	(040)	21,1	26377,7	26378,5	20,3
	Төлөөгө КНС	(050)	43	747143	747146	40,5
	Акциздик салык	(060)	2,3	1141,2	1140	3,5
	Роялти	(070)	0	3,1	3,1	0
	Сатуудан түшкөн салык	(080)	8,7	24363,1	24365,1	6,7
	КНС-ЕврАзЭС	(090)	7,2	14334	14326,8	14,4
	Мүлк салыгы	(100)	2,6	1147,6	1140	10,2
	Жер салыгы	(110)	1,9	340,9	341,9	0,9
	Башка	(120)	0	29,4	28,2	1,2
3.	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	(130)	-	-	-	-
4.	Жабылбаган зыян	(140)	(3 813 182)	X	X	(7 227 721)
5.	Максаттуу каржылоо жана максаттуу түшүүлөр	(150)	9852375,5	X	X	10450519,84
6.	Резервдер	(160)	847 175	X	X	497 267

Булак: автор тарабынан «КУЭТ» ААКтын маалыматтары боюнча түзүлдү [<https://nesk.kg/ru/>]

Диссертацияда сунушталган форманы түзүүнүн толук методикасы берилди.

Аналитикалык эсептөөлөр «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын («КУЭТ» ААК) материалдары боюнча аткарылган, аны өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыты болуп электр станциялары тарабынан иштелип чыккан электр энергиясын жалпы Кыргыз Республикасы боюнча тиричиликке, ири өнөр жай жана башка керектөөчүлөргө ташуу жана бөлүштүрүү эсептелет. Ошондой эле «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААК иштеп жаткан электр станцияларын техникалык кайра жабдууну камсыздоо, ошондой эле жаңы генерациялоочу кубаттуулуктарды ишке киргизүү республиканын улуттук энергия системасын борборлоштурулган ыкчам-диспетчердик башкарууну ишке ашыруучу системалык оператору болуп саналат. Электр энергиясын сатуунун жаңы рынокторун издөө жана экспорттук потенциалды жогорулатуу «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын тышкы экономикалык ишинин башка артыкчылыктуу багыты болуп саналат. Кыргыз гидроэнергетикасынын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү келечекте электр энергиясын ири масштабда экспорттоо мүмкүнчүлүгүн кароого мүмкүндүк берет.

2.4-таблица – 2019-2023-жж үчүн “Кыргызстан улуттук электр тармагы” ААКтын кирешесин түзүү жана бөлүштүрүү, миң сом

Көрсөткүчтөр	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	Өсүү темпи		Өсүү темпи (%)	
						2022 г.	2023 г.	2022 г.	2023 г.
Сатуудан түшкөн акча (нетто)	3 473 648	3 512 805	3 459 644	3 876 725	3 875 391	417 081	-1 334	10,76	-0,034
Кызматтардын өздүк наркы	3 141 512	3 102 302	3 136 224	3 571 512	3 521 270	435 288	-50 242	12,18	-1,42
Дүн киреше	332 136	410 503	326 420	305 213	354 121	-18 207	48 908	-5,96	13,81
Мезгилдин чыгымдары	413 830	523 450	485 120	515 670	545 570	30 550	29 900	5,92	5,48
Операциялык иштин зыяндары	81 794	122 947	162 700	210 457	191 449	47 757	-19 008	22,69	-9,92
Операциялык эмес	31 528	37 437	38 450	42 537	45 940	4 087	3 403	9,6	7,4
Отчеттук мезгилдин зыяндары	50 266	85 510	124 250	167 920	145 509	43 670	-22 411	26,006	-15,4

Булак: «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын маалыматтары боюнча автор тарабынан түзүлдү [<https://nesk.kg/ru/>]

Салык салынуучу пайда таза пайдага таасир этүүчү биринчи деңгээлдеги фактор болуп саналат. Тилекке каршы, «КУЭТ» ААК чыгашалуу компания болуп саналат. 2024-жылдын аягына карата чыгымдын суммасы – 145 509 миң сомду түздү. «КУЭТ» ААК финансылык кыйынчылыктарды биринчи жылы баштан кечирип жаткан жок. Зыян тартуу жөнүндө биринчи жолу 2002-жылы билдирген. Ошондон бери энергетика компанияларынын өкүлдөрү ишканалардын заөбян тартуусу тууралуу айтып келишет. Бул тармакта чындыгында көптөгөн көйгөйлөр топтолгон. Бир жагынан алганда, энергокомпаниялардын жабдууларынын көпчүлүк бөлүгү Кыргызстанга совет мезгилинен бери эле таандык болгон жана бүгүнкү күндө анын эскилигинин жетиши 85-90 %ды түзөт. Экинчи жагынан, электр системасын иштетип туруу жана анын потенциалын жогорулатуу үчүн алынган кредиттер кысымга алууда.

«Кыргыз Республикасында санариптештирүү шарттарында салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоо системасын өркүндөтүү» деген үчүнчү главада 2030-жылга чейинки мезгилге моделдештирүүнүн базасында «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААК тарабынан салыктык жүктүн жана салыктык чегерүүлөрдүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттары аныкталды, салыктык эсепке алуу системасы жана энергетика тармагынын ишканалары колдонгон салыктык эсептөөлөрдү талдоо жана баалоо методикасы иштелип чыкты жана заманбап инструменталдык компьютердик системаларды колдонуу менен салыктык чегерүүлөрдү ыңгайлашкан сценарийдик болжолдоонун негизинде салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүүнүн жолдору иштелип чыкты.

Экономикалык-математикалык моделдөө ишканалардын салыктык жүгүн оптималдаштырууда маанилүү ролду ойнойт. Ал гана эмес, салык ставкаларынын өзгөрүшүнө ылайыкташууга, ошондой эле ишканалардын

финансылык абалына таасирин болжолдоого мүмкүндүк берет. Мындай шартта, салытык жүктү болжолдоо азыркы дүйнөдө, өзгөчө туруксуз экономикалык кырдаалда жана салык мыйзамдарына тез-тез өзгөртүүлөр кирген шартта чоң актуалдуулукка ээ. Болжолдор салыктын оптималдуу ставкаларын аныктоого, салык мыйзамдарындагы өзгөрүүлөрдүн таасирин изилдөөгө жана салыктык дем берүүлөрдүн жана жеңилдиктердин натыйжалуулугун баалоого жардам берет.

Салыктык жүк – салык төлөөчүгө болгон салыктык жүктүн деңгээлин көрсөтүүчү чоңдук. Бир тараптан, салыктык төлөмдөр мамлекеттик бюджетти түзөт, экинчи жагынан – «КУЭТ» ААКтын чыгымдарынын олуттуу беренеси болуп саналат. «Салыктык жүк» термининин аныктамасы мыйзамдуу түрдө белгиленген эмес. Салыктык жүк түшүнүгү мамлекеттин алдында «КУЭТ» ААКтын финансылык милдеттенмелерин белгилөө үчүн колдонулат. Бул мамлекеттин салык системасын мүнөздөгөн эсептик экономикалык көрсөткүчтөрдүн бири болуп саналат. Бул салык төлөөчүнүн кирешесинин канча бөлүгү салыктарды төлөөгө кетерин көрсөтөт. Бир жагынан, салыктык жүктүн көбөйүшү мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин жогорулашына алып келсе, экинчи жагынан – салык төлөөчүлөрдүн кирешелерине терс таасирин тийгизет.

Акыркы таблицада алынган натыйжаларды талдоо көрсөткөндөй, «КУЭТ» ААК боюнча 2028-жылга болжол боюнча салыктык жүктүн абсолюттук мааниси түшкөн акча 1000 сомго, 2014-жылга салыштырмалуу 3,9 %га, ал эми 2021-жылга салыштырмалуу 2,7 %га көбөйгөнүн көрсөтөт.

«КУЭТ» ААКта да, жалпы энергетика тармагы боюнча, жалпы салык салуу системасы боюнча да салыктык жүк кээде жалпы түшкөн акчанын 20 % чейин суммасын түзөт. Мындай пайыз төлөөчү тарабынан алынган түшкөн акчанын салык баасынын деңгээли менен түшүндүрүлөт жана энергетика тармагындагы ишканалар тарабынан төлөнүүчү салык салуу жана салыктар базасына көз каранды. Ошентип, салык системасынын натыйжалуулугу көп учурда чарбалык субъекттерге салык басымынын деңгээли менен аныкталат. Салыктык алуулардын белгилүү бир чектери бар, алардын чегинен тышкары активдүү ишкердик ишти жүргүзүү мүмкүн эмес. Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, мамлекет алынган ишкердик кирешелердин 40 %ы менен чектелиши керек, антпесе ал сөзсүз түрдө өндүрүштүн көлөмүнүн кыскарышы; массалык банкроттук, экономиканын көмүскө секторунун кеңейиши сыяктуу терс кесепеттерге дуушар болот.

Диссертацияда аткарылган корреляциялык-регрессиялык модель каралып жаткан салыктардын бардык түрлөрүнүн өзгөрүшүнө жана салыктык жүккө таасир этүүчү факторлорго жараша компаниядагы салык салынуучу салыктын жалпы суммасынын деңгээли кандай өзгөрөрүн деталдуу талдоого мүмкүндүк берет. Бул модель ар кандай финансылык көрсөткүчтөр менен салыктык түзүлүштөрдүн ортосундагы өз ара байланышты эске алат, бул экономикалык чөйрөдөгү жана ички корпоративдик процесстердеги өзгөрүүлөрдүн кесепеттерин баалоого мүмкүндүк берет. Корреляциялык-регрессиялык моделди колдонуу учурдагы салык стратегиясын гана негиздебестен, келечекте

салыктык жүктү оптималдаштыруу боюнча негизделген чечимдерди кабыл алуу үчүн да кызмат кылат (3.1-таблица).

3.1-таблица – 2030-жылга чейин «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын салыктар боюнча болжолдуу көрсөткүчтөрү, миң сом

№ пп	Салыктардын түрлөрү	2024 г.	2025 г.	2026 г.	2027 г.	2028 г.	2029 г.	2030 г.
1	бардыгы:	887233,6	966980,65	1043863	1168266	1296032,26	1437356,31	1580317,94
	Анын ичинде							
1	Киреше салыгы	21100	22895	24250	26300	28450	30340	32600
2	Пайда салыгы	0	0	0	0	0	0	0
3	КНС	821860,3	895827,69	967493,9	1 083 593,18	1 202 788,43	1 335 095,16	1 468 604,67
4	КНС - ЕАЭБ	15759,48	17177,83	18552,06	20778,31	23063,92	25600,95	28161,05
5	Акциздик салык	37,84	41,25	44,55	49,89	55,38	61,47	67,62
6	Роялти	3,1	3,4	3,6	3,9	3,9	4,3	4,4
7	Сатуу салыгы	26801,61	29 213,75	31 550,86	35 336,96	39 224,02	43 538,67	47 832,53
8	Мүлк салыгы	1 254,00	1 366,86	1 476,21	1 653,35	1 835,22	2 037,10	2 240,81
9	Жер салыгы	376,09	409,94	442,73	495,86	550,41	610,95	672,05
10	Башка салыктар жана төлөмдөр	40,92	44,6	48,17	53,95	59,89	66,47	73,12

Булак: моделдөөнүн базасында оптималдаштыруунун жыйынтыгы боюнча автор тарабынан түзүлдү

«Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын материалдарына 2030-жылга чейин аткарылган болжолдуу эсептөөлөр 2030-жылы 2019-жылга салыштырмалуу салынуучу салыктын жалпы суммасы 2 эседен ашык, ал эми 2023-жылга салыштырмалуу 1,4 эсеге көбөйөрүн күбөлөндүрөт. Белгилүү болгондой, салыктардын жалпы салык салынуучу суммасы – бул «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын 2030-жылга чейинки ишинин эң маанилүү эсептик көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат, ал экономикалык субъекттин салыгынын жылдык акыркы суммасын мүнөздөйт, ал компаниянын салыктарынын бардык түрлөрү боюнча сумма катары көрсөтүлөт. Ошондой эле диссертацияда салыктык жүктү оптималдаштыруу боюнча эсептөөлөр жүргүзүлдү. Акыркы таблицادا алынган натыйжаларды талдоо көрсөткөндөй, «КУЭТ» ААК боюнча 2028-жылга болжол боюнча салыктык жүктүн абсолюттук мааниси түшкөн акча 1000 сомго, 2014-жылга салыштырмалуу 3,9 %га, ал эми 2021-жылга салыштырмалуу 2,7 %га көбөйөт.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык иште жүргүзүлгөн изилдөөлөр, санариптештирүү шартында ишканалардын салыктык эсепке алуусун жана салыктык талдоосун өркүндөтүүнүн илимий-теориялык жана уюштуруучулук-методикалык негиздери төмөнкүдөй тыянактарды жана сунуштарды жасоого мүмкүндүк берди:

1. «Салыктар» деген түшүнүк боюнча ар кандай убакта жана азыркы экономикалык пикирлерди терминологиялык изилдөө салык түшүнүгүн илимий таануу коомдун тарыхый эволюциясынан ажырагыс экендиги жөнүндө күбөлөндүрүп турат. Ар бир жаңы теорияда чындыктын жаңы фактылары чагылдырылат жана бул бизге учурдагы теорияларды убактылуу белги боюнча топтоого аракет кылууга мүмкүндүк берди. *Изилдөөнү жыйынтыктап жатып,*

салык деп мамлекеттин ишин финансылык камсыз кылуу максатында экономикалык субъекттерден жана жеке жактардан менчик укугунда таандык каражаттарды ажыратуу түрүндө алынуучу милдеттүү, жекече кайтарымсыз төлөмдү түшүнүү керек.

2. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында салыктык эсепке алуунун статусу жана анын бухгалтердик эсеп системасы менен өз ара аракеттенүүсү мыйзамдык деңгээлде толук аныктала элек. Эгерде глобалдуу мааниде карасак, биздин көз карашыбызда, бухгалтердик жана салыктык эсепке алуу системаларын жакындаштыруу мүмкүн эмес жана керек эмес, анткени азыркы шарттарда компьютердик технологиялардын негизинде баштапкы документтердин бирдиктүү маалыматтык базасын колдонууга болот, анын негизинде бухгалтердик жана салыктык эсепке алууну автоматтык түрдө жүргүзүүгө болот. Башкача айтканда, акырындык менен эсепке алуунун эки түрүн бир эле учурда жүргүзүүдөн эмгек сыйымдуулугу азаят. Ал эми өзүнчө салык жана бухгалтердик эсептин болушу зарыл, анткени алар ар кандай максаттарды көздөшөт, ал эми санариптештирүү шарттарында, өзгөчө салыктык эсепке алуу рыноктук кайра түзүүлөргө ылайык келген жаңы талаптарды коет, анткени санариптештирүү салык салуу системасына карата функционалдык таасирдин өзгөрүшүнө өбөлгө түздү.

3. Энергетикалык тармактын субъекттеринин материалдарынын базасында салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун учурдагы практикасын биз тараптан изилдөөнүн натыйжасында, биринчиден, салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун методологиялык негиздеринин жана уюштуруучулук-методикалык маселелеринин айрым элементтери иштелип чыкты. Экинчиден, иштеп жаткан практиканы изилдөөнүн негизинде, санариптештирүү шартында ишканаларда салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча негизги багыттарды аң-сезимдүү тандоо үчүн практикалык сунуштамалар түзүлдү, ал эми үчүнчүдөн, алардын системалуу өз ара аракеттенүүсү менен шартталган санариптештирүү шарттарында ишканаларда салыктык эсепке алуунун жана салыктык талдоонун өркүндөтүлгөн методологиясынын экономикалык субъекттерин өнүктүрүү максаттары үчүн комплекстүү колдонуунун зарылдыгын жана максатка ылайыктуулугу иштелип чыкты.

4. Кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө көрсөткүчтөрдү түзүүнүн айрым маселелеринин жетишсиз изилденгендигин жана иштелгендигин жана кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчеттуулукту түзүүнүн тартибин жөнгө салуучу ченемдик укуктук базанын өркүндөтүлбөгөнүн эске алып, биз Кыргыз Республикасынын электр энергетика тармагынын чарбалык субъекттери үчүн «Кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчеттун» кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө отчеттуулуктун ведомстволук формасын сунуштайбыз. Отчеттуулуктун сунушталган ведомстволук формасын киргизүү финансылык отчеттуулуктун аналитикалык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатууга өбөлгө түзөт, кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндө маалыматтарды алуунун ыкчамдуулугун жакшыртууга жана объективдүү башкаруучулук чечимдерди өз убагында кабыл алууга өбөлгө түзөт.

5. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр салыктык талдоо чарбалык ишти экономикалык талдоонун бир түрү катары, салыктарды оптималдаштыруу, салыктык пландоо жана аудит сыяктуу абдан талап кылынарын күбөлөндүрөт. Талдоо, анын базасында салык боюнча уюмдун башкаруучулук чечимдери кабыл алынат, салык багытына ээ болот. Биздин оюбузча, заманбап финансылык талдоо функциялары өзгөрүүгө дуушар болду. Эгерде мурда анын негизги багыты өткөн мезгилдеги өнүгүүнүн жыйынтыктарын чыгаруу жана иш жүзүндөгү көрсөткүчтөрдү пландык көрсөткүчтөр менен салыштыруу болсо, азыр анын функциялары кыйла маанилүү – мүмкүнчүлүктөрдү, тоскоолдуктарды, тобокелдиктерди ыкчам аныктоо, тактикалык жана стратегиялык максаттарды ишке ашыруу даражасын баалоо.

6. Салыктык эсепке алуу системасында моделдөөнү иштеп чыгууга багытталган изилдөөлөр салыктык эсепке алууну уюштуруунун экономикалык болжолу комплекстүү мүнөзгө ээ болууга жана ишканаларга салынуучу салыктардын бардык түрлөрүн камтууга тийиш экендигин көрсөттү. 2030-жылга чейин «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын материалдарында аткарылган болжолдуу эсептөөлөр 2030-жылы 2019-жылга салыштырмалуу к салынуучу салыктын жалпы суммасы 2 эседен ашык, ал эми 2023-жылга салыштырмалуу – 1,4 эсеге көбөйө тургандыгын күбөлөндүрөт. Белгилүү болгондой, салыктардын жалпы салык салынуучу суммасы – бул «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын 2030-жылга чейинки ишинин эң маанилүү эсептик көрсөткүчтөрүнүн бири, ал экономикалык субъекттин салыгынын жылдык акыркы суммасын мүнөздөйт, ал компаниянын салыктарынын бардык түрлөрү боюнча сумма катары көрсөтүлөт. Салынуучу салыктын жалпы суммасы көбөйгөнүнө карабастан, жүргүзүлгөн талдоо көрсөткөндөй, туруктуу салык базасын түзүү фонунда «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКта салыктык жүктү азайтуу тенденциясы байкалууда.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Өзүнчө салык эсебин жүргүзүү үчүн, биринчиден, салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоонун методологиялык жана уюштуруучулук-методикалык негизин иштеп чыгуу зарыл. Экинчиден, санариптештирүү шарттарында ишканаларда салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүү үчүн практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу, үчүнчүдөн, илимий жактан негизделген ченемдик-мыйзамдык актыларды иштеп чыгуу жана аларды Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүү максаттары үчүн аларды комплекстүү колдонуунун максатка ылайыктуулугу зарыл;

2. Салыктык эсепке алууну жүргүзүү эрежелери эки негизги маселелерди чечүүгө тийиш болгон ишкананын салыктык эсепке алуу саясатында бекитилүүгө тийиш – уюштуруучулук-техникалык жана методологиялык;

3. Салыктык эсепке алууну уюштуруу үчүн уюмдун чарбалык ишинин мурунку отчеттук мезгилдин акырына карата болгон же кийинки отчеттук мезгилде пайда болуу ыктымалдыгы жогору болгон аспектилерди гана эске алуу менен чарбалык субъекттер эсептердин жумушчу планын иштеп чыгышы керек;

4. КР Салык кодексинде салыктык эсепке алууну уюштуруунун жалпы принциптери гана түзүлгөн. Ушуга байланыштуу экономикалык субъекттердин салыктык эсебин түзүүнүн концепциясын иштеп чыгуу зарыл, анын маңызы ишканада эсепке алууну уюштуруу процессин түзүмдөштүрүү жана системалаштыруу менен бекемделет.

5. Салыктык эсепке алуу маалыматтарынын далили болуп төмөнкүлөр саналат: баштапкы эсепке алуу документтери; салыктык эсепке алуунун аналитикалык регистрлери. Салыктык эсепке алуунун маалыматтары салык салуу максаттары үчүн эсепке алуунун объекттерин хронологиялык тартипте үзгүлтүксүз чагылдырууга тийиш. Регистрлердин формалары, аларда аналитикалык маалыматтарды чагылдыруу тартиби, баштапкы эсептик документтердин маалыматтары ишкана тарабынан өз алдынча иштелип чыгышы мүмкүн.

6. Заманбап реалдуулукта салыктык эсепке алуунун моделин өнүктүрүү санариптик экономиканын талаптарына ылайык ишке ашырылууга тийиш, ал үчүн төмөнкүлөр зарыл: санариптик экономика менен аныкталган жаңы милдеттерди чечүүдө салыктык эсепке алуу-аналитикалык системанын мүмкүнчүлүктөрүн баалоо, санариптик экономиканын салыктык эсепке алуунун методологиясына, объекттерине жана уюштурууга тийгизген таасирин изилдөө, салыктык эсепке алуу-аналитикалык системаны өнүктүрүү үчүн шарттарды камсыз кылуучу негизги инфраструктуралык түзүлүштөрдү реформалоонун багыттарын аныктоо (кадрлар жана билим берүү программалары, генерациялоонун автоматташтырылган платформалары, экономикалык маалыматтарды алмашуу жана пайдалануу).

7. Чарбалык субъекттер салыктык жүккө талдоо жүргүзүүгө милдеттүү, анын максаты уюмдун финансылык туруктуулугун жана анын салык милдеттенмелерин аткаруу жөндөмдүүлүгүн аныктоо менен бекемделет.

8. Математикалык моделдердин жардамы аркылуу болжолдоо салык милдеттенмелеринин келечектеги өзгөрүүлөрүн жана алардын ишкананын финансылык абалына тийгизген потенциалдуу таасирин баалоо жана салыктык жүктү моделдөө жолу менен оптималдаштыруу – салык милдеттенмелерин мыйзамдарды бузбастан минималдаштыруунун кыйла натыйжалуу ыкмаларын идентификациялоо мүмкүнчүлүгүн берет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Абдыкалыкова, Т.Н.** О перспективах организации налогового учета в Кыргызстане [Текст] / Вестник Кыргызстана. – 2021. - № 2-2. – С. 119-123 <https://elibrary.ru/item.asp?id=32870951>
2. **Абдыкалыкова, Т.Н.** Налоговый анализ и оценка специальных учетно-налоговых показателей по данным бухгалтерского учета субъектов в Кыргызской Республике [Текст] / Вестник Кыргызстана. – 2021. - № 2-2 – С. 124-128. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30513822>
3. **Абдыкалыкова, Т.Н.** Оценка результатов исследования налоговой политики и ее роль в минимизации экономических рисков [Текст]

- /Абдыкалыкова Т.Н., Хусаинова Э.Ю.// Вестник Кыргызстана. 2021. - № 2-2. - С. 177-185 <https://elibrary.ru/item.asp?id=36531257>
4. **Абдыкалыкова, Т.Н.** Бухгалтерский учет – основной источник информации о работе предприятий [Текст] /Абдыкалыкова Т.Н.,Касымбекова Ж.Б. // Учет и контроль – 2022.-Т.2. №1 – С. 33-40 <https://elibrary.ru/item.asp?id=36531255>
 5. **Абдыкалыкова, Т.Н.** О значении налоговой политики в определении и минимизации учетно-аналитических рисков [Текст] / Абдыкалыкова Т.Н., Хусаинова Э.Ю. // Учет и контроль - 2022. - Т.2. №1. – С.41-51 <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=41846705>
 6. **Абдыкалыкова, Т.Н.** Анализ и оценка инновационной деятельности субъектов в современных условиях их функционирования[Текст] / Абдыкалыкова Т.Н., Биймырсаева Э.М.//Учет и контроль» электронный научно-практический журнал, № 2 –1 2022. - г. Москва – С. 52-59 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48704199>
 7. **Абдыкалыкова, Т.Н.** О методологических аспектах организации бухгалтерского и налогового учета в хозяйствующих субъектах Кыргызстана[Текст] / Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, № 2 (37). - Бишкек, 2022. – С. 154-158<https://elibrary.ru/item.asp?id=36273600>
 8. **Абдыкалыкова, Т.Н.** Вопросы регулирования бухгалтерского и налогового учета в современных условиях в соответствии с международными стандартами [Текст] /Абдыкалыкова Т.Н., Мамытбек К.М.// Наука и инновационные технологии. №2 (23). – Бишкек, 2022. – С – 19-26
 9. **Абдыкалыкова, Т.Н.** Налоговый учет: исследование состояния и оценка перспективы [Текст] /Учет и контроль. 2023. Т. 2. №1 – С. 24-28 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54040653>
 10. **Абдыкалыкова, Т.Н.** О необходимости применения и использования налогового учета и анализа и их методологических аспектах [Текст] / Учет и контроль. 2023. - Т. 2. №1 – С. 34-38 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54040655>
 11. **Абдыкалыкова Т.Н.** Исследование некоторых методологических аспектов внедрения налогового учета и налогового анализа в Кыргызской Республике [Текст] / Абдыкалыкова Т.Н., Осмонова А.А. // Экономика и управление: проблемы, решения. 2023. – Т.4. №4 (136) – С. 59-65 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54263344>
 12. **Абдыкалыкова Т.Н.** Налоговая система учета и анализа: необходимость и механизмы организации [Текст] / Наука и инновационные технологии. 2023.- № 1 (26) - С. 8-13 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54773401>
 13. **Абдыкалыкова Т.Н.** Влияние цифровизации на механизм налогового администрирования в Кыргызской Республике [Текст] /Наука и инновационные технологии. 2023. - № 4 (29) – С. 20-26 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=61486588>

Абдыкалыкова Тахмина Нурланбековнанын 08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Санариптештирүү шартында ишканаларда эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүү» темасындагы диссертациясына резюме

Негизги сөздөр: салыктык эсепке алуу, салыктык талдоо, санариптештирүү, изилдөө жүргүзүү, теория, практика, энергетикалык тармак, салыктар, салыктык жүк, болжолдоо, оптималдаштыруу, тобокелдик.

Диссертациялык изилдөөнүн объекти болуп Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын субъекттеринде салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону белгилөө, жүргүзүү жана уюштуруу боюнча изилдөө саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп салыктык эсепке алуу, салыктык талдоо жүргүзүү, баалоо жана моделдөө методологиясы жана методикасы, ошондой эле санариптештирүү шартында салыктык эсепке алуу жана салыктык талдоону уюштуруу боюнча практикалык маселелерди изилдөө саналат.

Диссертациялык иштин максаты ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасын иштеп чыгуу, салыктык эсептөөлөрдү талдоонун жана баалоонун алгылыктуу методикасын иштеп чыгуу, ошондой эле моделдөөнүн базасында салыктык чегерүүлөрдүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттарын аныктоо болуп саналат.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары: ишканаларда салыктык эсепке алууну уюштуруунун теориялык маселелери иликтенди жана изилденди жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык салыктык эсепке алууну жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталды; заманбап чарбалык шарттарда ишканалардын жана уюмдардын салыктык талдоо жүргүзүү жана аткаруу боюнча теориялык-методикалык аспектери изилденди; Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетине салыктык түшүүлөрдүн жана изилдөө субъекттеринин салыктык чегерүүлөрүнүн азыркы абалына экономикалык-статистикалык талдоо жүргүзүлдү; салыктык эсепке алууну жүргүзүү практикасы изилденди жана ФОЭСке ылайык өзүнчө салыктык эсепке алууну уюштуруу системасы иштелип чыкты; 2030-жылга чейинки мезгилде моделдештирүүнүн базасында «Кыргызстан улуттук электр тармагы» ААКтын салыктык жүгүнүн жана салыктык чегерүүлөрүнүн деңгээлин оптималдаштыруунун негизги багыттары аныкталды; заманбап инструменталдык компьютердик системаларды колдонуу менен салыктык чегерүүлөрдү ыңгайлашкан сценарийдик болжолдоонун негизинде салыктык эсепке алууну жана салыктык талдоону өркүндөтүү жолдору иштелип чыкты.

Колдонуу чөйрөсү: жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары КР Финансы министрлигинин практикалык ишинде колдонулду. Мындан тышкары, алынган натыйжалар экономикалык багыттагы жогорку окуу жайларында окуу процессин уюштуруу үчүн колдонулууда.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Абдыкалыковой Тахмины Нурланбековны** на тему: **«Совершенствование учета и налогового анализа на предприятиях в условиях цифровизации»** на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: **08.00.12- бухгалтерский учет, статистика.**

Ключевые слова: Налоговый учет, налоговый анализ, цифровизация, исследование, ведение, теория, практика, энергетическая отрасль, налоги, налоговая нагрузка, прогнозирование, оптимизация, риск.

Объектом диссертационного исследования являются исследование по установлению, ведению и организации налогового учета и налогового анализа в субъектах энергетической отрасли Кыргызской Республики

Предметом исследования является методология и методика ведения налогового учета, налогового анализа, оценка и моделирование, а также исследование практических вопросов организации налогового учета и налогового анализа в условиях цифровизации.

Целью диссертационного исследования является выработка системы организации раздельного налогового учета в соответствии с МСФО, разработка приемлемой методики анализа и оценки налоговых расчетов, а также в определении основных направлений оптимизации уровня налоговых отчислений на базе моделирования.

Основные результаты исследования: изучены и исследованы теоретические вопросы организации налогового учета на предприятиях и определены особенности ведения налогового учета в соответствии с законодательством Кыргызской Республики; изучены теоретико-методические аспекты проведения и выполнения налогового анализа предприятий и организаций в современных условиях хозяйствования; выполнен экономико-статистический анализ современного состояния налоговых поступлений в государственный бюджет Кыргызской Республики и налоговых отчислений субъектов исследования; исследована практика ведения налогового учета и выработана система организации раздельного налогового учета в соответствии с МСФО; определены основные направления оптимизации налоговой нагрузки и уровня налоговых отчислений ОАО «Национальная электрическая сеть Кыргызстана» на базе моделирования на период до 2030 года; выработаны пути совершенствования налогового учета и налогового анализа на основе адаптивно-сценарного прогнозирования налоговых отчислений с применением современных инструментальных компьютерных систем.

Область применения: Результаты проведенного исследования использованы в практической деятельности Министерства финансов КР, Кроме того, полученные результаты используются в высших учебных заведениях экономического направления для организации учебного процесса.

SUMMARY

dissertation of Abdykalykova Takhmina Nurlanbekovna on the topic “Improving accounting and tax analysis in enterprises in the context of digitalization” for the academic degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.12 “Accounting, Statistics”.

Key words: Tax accounting, tax analysis, digitalization, research, management, theory, practice, energy industry, taxes, tax burden, forecasting, optimization, risk.

The object of the dissertation research is research on the establishment, maintenance and organization of tax accounting and tax analysis in the subjects of the energy industry of the Kyrgyz Republic

The subject of the research is the methodology and methodology of tax accounting, tax analysis, assessment and modeling, as well as the study of practical issues of organizing tax accounting and tax analysis in the context of digitalization.

The purpose of the dissertation research is to develop a system for organizing separate tax accounting in accordance with IFRS, to develop an acceptable methodology for analyzing and assessing tax calculations, as well as to determine the main directions for optimizing the level of tax deductions based on modeling.

The main results of the study: the theoretical issues of organizing tax accounting at enterprises were studied and investigated and the features of maintaining tax accounting in accordance with the legislation of the Kyrgyz Republic were determined; Theoretical and methodological aspects of conducting and performing tax analysis of enterprises and organizations in modern economic conditions have been studied; an economic and statistical analysis of the current state of tax revenues to the state budget of the Kyrgyz Republic and tax deductions of the subjects of the study was carried out; the practice of tax accounting was studied and a system for organizing separate tax accounting in accordance with IFRS was developed; the main directions for optimizing the tax load and the level of tax deductions of OJSC “National Electric Grid of Kyrgyzstan” were determined on the basis of modeling for the period up to 2030; ways have been developed to improve tax accounting and tax analysis based on adaptive-scenario forecasting of tax deductions using modern instrumental computer systems.

Scope of application: The results of the study were used in the practical activities of the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic. In addition, the results obtained are used in higher educational institutions of economics to organize the educational process.